Микола Гагарін
доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна, e-mail: mikolagagarin0@gmail.com
https//orcid.org/0000-0002-4773-3303

Геннадій Васильєв
аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
м. Умань, Україна, e-mail: genavasilev1901@gmail.com
https//orcid.org/ 0000-0003-3172-3271

ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СПОРТИВНОГО СПРЯМУВАННЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ

Анотація. *В статті висвітлено потенціал позашкільних закладів спортивного спрямування щодо розвитку вольових якостей учнів підліткового віку.*

Виокремлено основні вольові якості: завзятість, рішучість, ініціативність, мужність, витримка, дисциплінованість, наполегливість, цілеспрямованість, самостійність.

Мета статті – схарактеризувати потенціал позашкільних закладів спортивного спрямування у контексті формування вольових якостей підлітків.

Вольові якості розглядаються як самостійні, стійкі психічні утворення особистості, зміст яких зумовлений особистим досвідом, сформованими мотивами та установками, що визначають рівень свідомої саморегуляції особистістю своєї поведінки, здатністю долати труднощі, що виникають на шляху до досягнення поставленої мети.

Процес формування вольових якостей в підлітків взаємопов'язаний з процесами становлення суспільної активності та моральним вихованням; носить нестійкий, суперечливий, імпульсивний характер, включає становлення суспільної активності, інтересів, потреб, мотивів до різних видів діяльності.

Зроблено висновки про те, що заняття підлітків у закладах позашкільної освіти дозволяють максимально врахувати особливості підліткового віку: прагнення підлітків до фізичного вдосконалення, до наслідування; бажання бути схожим на своїх кумирів, бути першим, зайняти гідне місце у колі однолітків, домогтися визнання, поваги, випробувати себе у подоланні труднощів; прагнення задовольнити потреби в

динамічному русі, новизні, різноманітних емоціях, спілкуванні в колі однолітків. Матеріали дослідження можуть бути використані у процесі виховання вольових якостей особистості. Подальших досліджень потребує проблема діагностики сформованості вольових якостей учнів у позашкільних закладах спортивного спрямування.

***Ключові слова**: вольові якості, особистість учня, підлітковий вік, позашкільні заклади спортивного спрямування, формування вольових якостей, процес формування вольових якостей.*

Mykola Gagarin
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate professor, Professor at the Department of Pedagogy and Education Management
of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Uman, Ukraine, e-mail: mikolagagarin0@gmail.com
https//orcid.org/0000-0002-4773-3303

Gennady Vasiliev
Graduate Student of the Department of Pedagogy and Education Management,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
Uman, Ukraine, e-mail: genavasilev1901@gmail.com,
https//orcid.org/ 0000-0003-3172-3271

THE TRAINING POTENTIAL OF EXTRA-SCHOOL SPORTS INSTITUTIONS VOCATIONAL QUALITIES OF ADOLESCENTS

Abstract. *The article highlights the potential of out-of-school sports institutions for the development of willpower of adolescent students.*

The main willpower qualities are singled out: tenacity, determination, initiative, courage, endurance, discipline, persistence, purposefulness, independence.

The purpose of the article is to characterize the potential of extracurricular sports institutions in the context of the formation of willpower of teenagers.

Volitional qualities are considered as independent, stable mental formations of the personality, the content of which is determined by personal experience, formed by motives and attitudes that determine the level of conscious self-regulation by the individual of his behavior, the ability to overcome difficulties that arise on the way to achieving the set goal.

The process of forming strong-willed qualities in teenagers is interconnected with the processes of social activity formation and moral education; has an unstable, contradictory, impulsive character, includes the formation of social activity, interests, needs, motives for various types of activities.

Conclusions were made that teenagers' classes in extracurricular educational institutions allow to take into account the features of adolescence as much as possible: teenagers' desire for physical improvement, for imitation; the

desire to be like one's idols, to be the first, to take a worthy place among one's peers, to achieve recognition and respect, to test oneself in overcoming difficulties; the desire to satisfy the needs for dynamic movement, novelty, various emotions, communication among peers. The research materials can be used in the process of education of strong-willed personality qualities. The problem of diagnosing the formation of willpower of students in extracurricular sports institutions requires further research.

Key words: willpower, student's personality, adolescence, extracurricular sports institutions, formation of willpower, process of formation of willpower.

Постановка проблеми. Позашкільна освіта загалом та позашкільні заклади різного типу є невід'ємною складовою реалізації державної освітньої політики, що сприяють всебічному, гармонійному розвитку особистості.

Ефективне функціонування закладів позашкільної освіти на сьогодні є не лише педагогічною, але й державною проблемою, зокрема, органів місцевого самоврядування, в умовах децентралізації влади. Позашкільна освіта надає можливість учням розкрити свої здібності, таланти, працювати творчо, активно, самостійно. В позашкільних закладах учні долучаються до інтелектуальної, творчої, трудової, естетичної, спортивної та інших видів діяльності.

В умовах сьогодення завдання позашкільної освіти стають все більш актуальними та пов'язаними з необхідністю розбудови української школи у відповідності до сучасних вимог суспільства.

Варто зазначити, що вітчизняна позашкільна освіта спортивного профілю пройшла досить насичений історичними традиціями шлях становлення і розвитку. Згідно Закону України «Про позашкільну освіту», одним з основних завдань закладів позашкільної освіти спортивного спрямування є вдосконалення фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів, підготовка спортивного резерву для збірних команд України з різних видів спорту [1].

Заклади позашкільної освіти можуть функціонувати у формі спортивних шкіл, дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання, фізкультурно-оздоровчих клубів осіб з особливими освітніми потребами, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, дитячих стадіонів та ін.

Найбільш звичним є розгляд спорту як виду діяльності, що забезпечує лише фізичний розвиток особистості, однак, необхідно проаналізувати можливості позашкільних закладів спортивного спрямування щодо формування вольових якостей підлітків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування морально-вольових якостей розглядається у філософському, психологічному та педагогічному аспектах низкою вчених – Г. Ващенко, Д. Донцов, І. Дудник, В. Желанова та ін. [2; 3; 4; 5].

Особливості прояву вольових якостей учнівської особистості

підліткового віку у процесі занять фізичною культурою досліджували А. Артющенко, О. Артющенко, Г. Грибан, О. Трубенко, А. Хом'юк та ін. [6; 7; 8].

Історико-педагогічні аспекти становлення та розвитку закладів позашкільної освіти за різними напрямами схарактеризовано у працях Л. Костенко: наголошується, що фізкультурно-спортивний напрям забезпечує розвиток фізичних здібностей учнів і слухачів, необхідні умови для повноцінного оздоровлення, загартування, змістовного відпочинку і дозвілля, занять фізичною культурою і спортом; набуття навичок здорового способу життя, зміцнення особистого здоров'я і формування гігієнічної культури особистості; підготовку до активної професійної та громадської діяльності [9, с. 394].

Організаційно-управлінські та соціально-педагогічні умови діяльності позашкільних закладів фізкультурно-спортивного спрямування, заходи, що сприяють залученню учнів до занять фізичною культурою та спортом висвітлено у дослідженнях А. Бондар, М. Томанек та ін. [10].

Однак, потребує дослідження проблема використання можливостей закладів позашкільної освіти щодо формування вольових якостей.

Мета статті – схарактеризувати потенціал позашкільних закладів спортивного спрямування у контексті формування вольових якостей підлітків.

Виклад основного матеріалу. Велике значення для формування вольових та фізичних якостей підлітків мають заняття фізичними вправами у системі позашкільних закладів: дитячо-юнацьких спортивних шкіл, оздоровчих центрів, у літніх та зимових оздоровчих та туристичних таборах, на спортивних майданчиках тощо. Такі різноманітні форми фізичного виховання створюють гарні умови для повноцінного задоволення індивідуальних фізкультурних та спортивних інтересів, запитів підлітків, спонукають їх до самостійних занять фізичною культурою. Так, на наше переконання, у позашкільних закладах спортивного спрямування, що мають певну специфіку, гнучкість режимів і відносин, опора на індивідуальний інтерес, добровільність і свобода вибору підлітками спортивної спеціалізації, яка їх цікавить, інший, у порівнянні з класно-урочною системою, кодекс відносин між тренерами та учнями, створено найбільш сприятливі умови для морально-вольового розвитку учнів.

Зазвичай, у спортивну секцію учень приходить саме у молодшому підлітковому віці з почуттям цікавості, із прагненням чимось виділитися серед своїх однолітків та здобути у них авторитет. Тому, саме підлітковий вік визначається як період активних спроб, спрямованих на усвідомлення своїх інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних із вибором свого місця у житті суспільства.

У різних формах спортивної діяльності складаються складні ситуації взаємин підлітків. З одного боку, спортивна діяльність неможлива без індивідуального освоєння спеціальних умінь та навичок, з іншого, багато видів спортивної підготовки передбачають колективні цілі – боротьбу за

честь команди, спортклубу тощо. В процесі побудови різноманітних відносин спортивна діяльність надає великий вплив на моральне становлення особистості.

Процес формування вольових якостей в підлітків взаємопов'язаний з процесами становлення суспільної активності та моральним вихованням; вирізняється суперечливим, нестійким, імпульсивним характером, містить становлення суспільної активності, потреб, інтересів, мотивів до різних видів діяльності.

У попередніх дослідженнях нами визначено вольові якості як самостійні, стійкі психічні утворення особистості, зміст яких зумовлений особистим досвідом, сформованими мотивами та установками, що визначають рівень свідомої саморегуляції особистістю своєї поведінки, здатністю долати труднощі, що виникають на шляху до досягнення поставленої мети.

До основних вольових якостей належать рішучість, ініціативність, мужність, дисциплінованість, завзятість, наполегливість, цілеспрямованість, витримка, самостійність [11].

Як зазначається у дослідженнях А. Бондар, М. Томанек, нині перед суспільством актуально постає завдання виховання здорового, сильного, працездатного підростаючого покоління із активною життєвою позицією. Дані питання реалізуються у процесі виховання дітей та молоді в закладах освіти, вдома та під час організації дозвілля. Організоване змістовне дозвілля дітей та молоді може суттєво вплинути на гармонійне формування їх особистості, розширення рухового потенціалу, задоволення потреб у спілкуванні та самовираженні, а також заповнити вільний час і відволікти від впливу «вулиці» та шкідливих звичок.

Завданнями вольового виховання у процесі занять фізичною культурою в позашкільних закладах спортивного спрямування є: формування моральної свідомості (моральних понять, поглядів, суджень, оцінок); ідейної переконаності та мотивів діяльності (зокрема, фізкультурної; формування моральних почуттів (почуття колективізму, дружби, почуття непримиренності до порушень моральних норм та ін.); формування моральних якостей, звичок дотримання етичних норм, навичок суспільно виправданої поведінки (поваги до результатів праці та предметів духовної та матеріальної культури, поваги до старших, чесності, скромності, сумлінності та ін.); виховання вольових рис та якостей особистості (сміливості, рішучості, мужності, волі до перемоги, самовладання та ін.).

Основні завдання, що стоять перед позашкільними закладами спортивного спрямування у контексті формування вольових якостей у процесі фізичного виховання, полягають у тому, щоб забезпечити: формування мотиваційних, інтелектуальних та моральних основ, що сприяють вольовим проявам стосовно вимог фізкультурної, спортивної діяльності; всебічний розвиток вольових якостей, необхідних у кожному виді діяльності (цілеспрямованість, ініціативність, рішучість, сміливість, самовладання, наполегливість, стійкість), формування на такій основі рис

характеру, які виявлялися б не лише в умовах фізичного виховання, але й у різноманітних ситуаціях життя.

Отже, формування вольових якостей підлітків у позашкільних закладах спортивного спрямування – цілісна навчально-спортивна колективна діяльність, що передбачає цілеспрямоване формування таких якостей, як витримка, рішучість, ініціативність, наполегливість, цілеспрямованість; зміну набутих негативних цінностей через забезпечення узгодженої взаємодії всіх суб'єктів тренувального процесу та врахування вікових та психологічних особливостей підлітків.

У формуванні таких якостей, як працьовитість, сумлінність, дисциплінованість, свідомість, організованість велике значення має вміла та грамотна організація тренувального процесу. Правильний вибір вправ відповідного обсягу навантаження з певною інтенсивністю, так насичують заняття, що підліткам ніколи відволікатися, розслаблятися, розмовляти. Виконання завдань, застосування зусиль, прояв сили волі та характеру сприяє розвитку життєво необхідних якостей. У процесі спортивної діяльності при вмілому педагогічному керівництві на противагу негативним якостям можна виробити: фізичну та вольову стійкість, витривалість, працелюбність, сміливість, мужність, рішучість, витримку, наполегливість, волю до перемоги, самовладання, стриманість, впевненість у своїх силах; вміння керувати своїми діями, самостійність; позитивну цілеспрямованість, ініціативність та активність; дисциплінованість, повагу до старших, однолітків та молодших за віком; інтерес до трудової, пізнавальної та суспільної діяльності; звичку до дотримання гігієнічних вимог; негативне ставлення до вживання алкоголю, куріння, рукоприкладства. Усе це дозволяє стверджувати, що правильно організована педагогічна робота у процесі спортивної діяльності може дати позитивні результати у моральному вихованні та перевихованні підлітків.

Тому, ми вважаємо, що виховання цілеспрямованості у підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності буде успішним, якщо буде забезпечена відповідна підготовка тренерсько-викладацького складу до здійснення фізкультурно-оздоровчої діяльності; якщо буде створене виховне середовище спортивного закладу таким чином, щоб це сприяло вихованню цілеспрямованості як якості особистості; якщо буде забезпечено педагогічний супровід у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Можливості позашкільних закладів спортивного спрямування у формуванні вольових якостей у підлітків полягають у тому, що вони:

– забезпечують активний комплексний вплив на формування вольових якостей; забезпечують застосування диференційованого (групування залежно від рівня фізичної підготовленості) та індивідуального (облік індивідуальних особливостей) підходів до формування вольових якостей;

– надають цілеспрямований вплив на формування окремих вольових якостей шляхом активного застосування різних методів, що спонукають підлітків до подолання труднощів.

Спрямоване використання факторів фізичної культури та спорту у вихованні підлітків передбачає вирішення оздоровчих, освітніх та виховних завдань. Труднощі у спорті сприяють розвитку вольових характеристик особистості. Вони пов'язані: з необхідністю опановувати складну техніку вправ, виявляти вольові зусилля, долати втому, біль, зберігати самовладання, регулювати емоційний стан, зберігати працездатність у несприятливих умовах довкілля і дотримуватися встановленого режиму дня. Всі ці проблеми найбільшою мірою виявляються під час спортивних змагань. Вони є одним із основних засобів розвитку морально спрямованих вольових якостей.

Отже, основними завданнями позашкільних закладів спортивного спрямування є підвищення якості загальної фізичної підготовки, формування рухових навичок, виховання вольових якостей, психологічної стійкості, формування здорового способу життя.

Цілеспрямоване формування вольових якостей підлітків у позашкільних закладах спортивного спрямування, зокрема таких, як витримка, рішучість, ініціативність, наполегливість, цілеспрямованість відбувається шляхом активного застосування різних чинників та врахування їх вікових, психологічних та фізіологічних особливостей.

Вольові якості підлітків, сформовані у позашкільних закладах спортивного спрямування під безпосереднім керівництвом тренерів, потім свідомо проявляються в інших видах життєдіяльності.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу особливостей діяльності позашкільних закладів спортивного спрямування можемо стверджувати, що заняття підлітків у них мають потенційні можливості у формуванні вольових якостей за допомогою активного комплексного впливу, оскільки дозволяють максимально врахувати особливості підліткового віку: прагнення підлітків до фізичного вдосконалення, до наслідування; бажання бути схожим на своїх кумирів, бути першим, зайняти гідне місце у колі однолітків, домогтися визнання, поваги, випробувати себе у подоланні труднощів; прагнення задовольнити потреби в динамічному русі, новизні, різноманітних емоціях, спілкуванні в колі однолітків. Активне застосування ігрового та змагального методів на заняттях також сприяє цілеспрямованому формуванню окремих вольових якостей (витримки, рішучості, ініціативності, наполегливості, цілеспрямованості).

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Дослідження потребує проблема діагностики сформованості вольових якостей учнів у позашкільних закладах спортивного спрямування.

Література:

1. Закон України «Про позашкільну освіту» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text

2. Ващенко Г. Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру. Львів: Українські технології, 2001. 56 с.

3. Донцов А. В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді: монографія. Харків: Шлях, 2000. 228 с.

4. Дудник І. О. Формування вольових якостей у студентів у процесі занять

фізичною культурою : навч.-метод. посіб. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького 2016. 72 с.

5. Желанова В. В. Морально-вольові особистості як суттєва детермінанта формування «навичок XXI століття». *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород : Говерла, 2017. Вип. 2 (41). С. 99–101.

6. Артюшенко А. О., Артюшенко О. Ф., Трубенко О. А., Особливості прояву рішучості в учнів шкільного віку в процесі занять фізичною культурою *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* Випуск 3 (111) 2019. С. 12–16.

7. Грибан Г. П. Фізичне виховання і воля: Монографія. Житомир: Вид-во «Рута», 2008. 168 с.

8. Хом'юк А. В. Формування у підлітків вольових якостей у процесі фізичного виховання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* Випуск 4 (85) 2017. С. 120-123.

9. Костенко Л. Д. Розвиток позашкільної освіти України у другій половині XX – на початку XXI століття: монографія. Харків: Мачулін, 2021. 444 с.

10. Бондар А., Томанек М. Менеджмент позашкільних навчальних закладів фізкультурно-спортивного напряму: Монографія. Бидгощ: Товариство наукової мережі спортивного права, 2018. 156 с.

11. Васильєв Г. А. Вплив засобів фізичної культури на розвиток вольових якостей особистості. *Інноваційна педагогіка.* Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 48. Т. 2. С. 206 –209.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu» [The Law of Ukraine «About extracurricular education»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text [in Ukrainian].

2. Vashchenko, H. H. (2001). *Tilovykhovannia yak zasib vykhovannia voli i kharakteru [Physical education as a means of education of will and character]*. Lviv: Ukrainski tekhnolohii, [in Ukrainian].

3. Dontsov, A. V. (2000). *Formuvannia moralnykh mekhanizmiv povedinky studentskoi molodi [Formation of moral mechanisms of student youth behavior]*. Kharkiv: Shliakh [in Ukrainian].

4. Dudnyk, I. O. (2016). *Formuvannia volovykh yakostei u studentiv u protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu [Formation of willpower in students in the process of physical education]*. Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].

5. Zhelanova, V. V. (2017). Moralno-volovi osobystosti yak suttieva determinanta formuvannia «navychok XXI stolittia» [Moral and strong-willed individuals as a significant determinant of the formation of «21st century skills»]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2 (41), 99–101. [in Ukrainian].

6. Artiushenko, A. O., Artiushenko, O. F., Trubenko, O. A. (2019). Osoblyvosti proiavu rishuchosti v uchniv shkilnoho viku v protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu [Peculiarities of the manifestation of determination in school-age students in the process of physical education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU*, 3 (111), 12–16. [in Ukrainian].

7. Hryban, H. P. (2008). *Fizychne vykhovannia i volia [Physical education and will]*. Zhytomyr: Vyd-vo «Ruta» [in Ukrainian].

8. Khom’iuk, A. V. (2017). Formuvannia u pidlitkiv volovykh yakostei u protsesi fizychnoho vykhovannia [Formation of willpower in teenagers in the process of physical education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU*, 4 (85) 120–123 [in Ukrainian].

9. Kostenko, L. D. (2011). *Rozvytok pozashkilnoi osvity Ukrainy u druhii polovyni XX – na pochatku XXI stolittia [The development of extracurricular education in Ukraine in the second half of the 20th - at the beginning of the 21st century]*. Kharkiv: Machulin [in Ukrainian].

10. Bondar, A., Tomanek, M. (2018*). Menedzhment pozashkilnykh navchalnykh zakladiv fizkulturno-sportyvnoho napriamu [*Management of extracurricular educational institutions of physical culture and sports direction*]*. Bydhoshch: Tovarystvo naukovoi merezhi sportyvnoho prava [in Ukrainian].

11. Vasyliev, H. A. (2022). Vplyv zasobiv fizychnoi kultury na rozvytok volovykh yakostei osobystosti [The influence of physical culture on the development of willpower of the individual]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy,* 48, 206 –209. [in Ukrainian].